

1. Відомчий державний архів Служби безпеки України. — Спр. 39173. — Арк. 17.
2. Український історичний календар. — К., 1995. — С. 128.
3. Украинский Вестник. — 1906. — № 1. 21 мая. — С. 34–38.
4. Верстюк В. Ф., Осташко Т. С. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. — К., 1998. — С. 159.
5. Реєнт О. П., Андрусішин Б. І. З'їзд поневолених народів. — К., 1994. — С. 8–9, 18, 31–32, 45, 47.
6. Шувльгин Олександр. Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині. — К., 1998. — С. 25.
7. Леся Українка. Документи і матеріали (1871–1913). — К., 1971.
8. Косач-Кривенюк Ольга. Леся Українка: Хронологія життя і творчості. — Нью-Йорк, 1970 (Тут ім'я М. Славінського згадується на 56-ти сторінках: переважно при цитуванні листів Л. Українки. — Г. С.).
9. Леся Українка. Збір творів в 12-ти томах. — К., 1978. — С. 319.
10. Скорувльська Р., Харчук Р. Остання зірка «Плеяди» // Слово і час. — 1998. — № 3. — С. 83.
11. Там само. — С. 81.

М. П. Чабан

КНИГАР ДМИТРО ЛИСИЧЕНКО

Дмитро Михайлович Лисиченко — учасник українського робітничого руху на Катеринославщині — провідний член катеринославської організації УСДРП, товариш по партії В. Винниченка. Книгар і чесний трудівник рідного слова. Але останні сімдесят років про нього мало хто згадував.

Дмитро Лисиченко за архівними матеріалами народився 10.10.1887 в Катеринославі. Його мати — Марія Федорівна Лисиченко, жителька с. Красногригорівки Катеринославського повіту Г11. Відомості щодо батька відсутні. Юнак, спраглий до знань, спромігся здобути середню освіту — закінчив вчительські курси. Навколо Дмитра та його дружини Марії Олександрівни (дівоче Кираченко) зосереджувалася вся нелегальна праця катеринославської організації УСДРП.

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

У Катеринославі з 1913 по 1919 рік Лисиченки тримали українську книгарню «Слово» [2]. Містилася вона спочатку за адресою — Поліпейська, 36 (нині це вул. Шевченка), а згодом — Поліпейська, 59, будинок Мізка. Будівлі сто років, та вона, на щастя, збереглася. Фронтон прикрашають літери «ЛПС» — Лім пролетарського студентства. Тут тривалий час знаходився історико-філологічний факультет Дніпропетровського університету.

Лисиченки листувалися з Борисом і Марією Грінченками. Їхні листи і листівки на бланках книгарні «Слово» стосувалися, головним чином, розповсюдження друкованого слова. Мешкали Лисиченки в різний час на вулицях Польовій (нині проспект Кірова) і Первозванівській, 89 (тепер Короленка). Цей будинок — неподалік від сучасного Бабушкінського райвійськкомату. Тут квартирував до арешту 1915 р. і один із чільних діячів УСДРП в Катеринославі Ілько Давидович Вирва (1888–1938).

Офіційно Д. Лисиченко в ті роки працював таксвальником служби зборів Катерининської залізниці. А заснована ним книгарня була його приватною справою, результатом відданості громадській роботі. Передусім, він відомий як пропагандист української книжки. На губернській виставці 1910 р. в Катеринославі Д. Лисиченку серед інших доручили від товариства «Просвіта» відповідати за продаж українських книжок [3]. Додамо, що «Просвіта» тоді була єдиною легальною українською громадською організацією, оскільки УСДРП діяла нелегально.

У травні 1914 р. В. Винниченко і його дружина таємно прибули з еміграції до Катеринослава і певний час мешкали в Лисиченків на Польовій. В. Винниченко тепло змалював Марію Олександрівну в образі Олі Степанівни — головної героїні свого оповідання «Босяк». Сучасники характеризували Марію Лисиченко як «надзвичайно віддану справі людину» [4].

Книгарня «Слово» була тим центром, де планувалося розпочати діяльність українського видавництва в Катеринославі. «За реакції, що запанувала зі всесвітньою війною й поклала важку лапу на київські українські видавництва та гадала задішити всякі вияви українського духу, потреба в книжці не зменшилась». — згадував в 1930 р. Д. Лисиченко.

Серед гуртка, що купився біля книгарні «Слово», виникла думка розпочати видавництво. Тому що на майбутній рік не передбачалося, що вийде хоч якийсь календар, спинилися на виданні календаря типу дешевого народного видання. Думку одразу

ж переведено в життя. Зібрано паї й колективно складено календаря. Через місяць він побачив світ. Справа розпочалася якнайкраще і можна було сподіватися успіху й розвитку, бо енергії в ініціаторів не бракувало: з матеріального боку справа також налагоджувалася. Та несподівані арешти серед українського робітництва в місті наприкінці 1915 р. повиривали майже всіх ініціаторів видавництва і вони опинились в'язниці» [5, № 2, С. 62].

Людина скромна. Д. Лисиченко пише тут в множині, але мова, передусім, про нього самого. Жанدارми пильно стежили за кожним кроком власників книгарні «Слово». Самому Лисиченкові філери дали прізвисько — «Книгар». Жандармам було відомо, що книгарня «Слово» видала не лише картки з портретами українських письменників І. Котляревського та М. Коцюбинського, але й плакат УСДРП щодо десятиріччя революції 1905 р.

Компроматув на нього було зібрано достатньо, за ним прийшли о третій годині в ніч на 27.11.1915 р. Тієї ночі в Катеринославі заарештували чимало діячів української інтелігенції, робітничого руху, «Просвіти». Через тиждень, 3 грудня, на Д. Лисиченка як на «державного злочинця» склали жандармський формуляр з докладним описом біографічних даних, зовнішніх прикмет, фотографіями в анфас, профіль і повний зріст, а також відбитками пальців обох рук [1].

Д. Лисиченко справді був одним з чільних діячів місцевої організації УСДРП. Заклав їх Васько — «Золоті зуби», який мав про людське око слюсарну майстерню, а фактично був на утриманні жандармів, дістаючи від них дуже солідну плату. У шоденнику В. Винниченка «Золоті зуби» фігурують як символ поліцейських нишпорок. Васька-провокатора заарештують одразу після Лютневої революції в Петербурзі, там він і сидів в ув'язненні, але подальша його доля невідома.

Та повернемося до тих, кого посадили з ласки «Васька-Золоті зуби». Начальник Катеринославського губернського жандармського управління полковник Терентьев 02.02.1916 р. доповів катеринославському губернатору про самостійницьку підривну діяльність місцевої організації УСДРП. Позаяк Д. Лисиченко був одним з її керівників, сподіватись йому на якесь пом'якшення годі було. Полковник наполягав перед губернатором «в связи с переживаемым моментом об изъятии настоящего дела из общей подсудности и передаче в ведение Одесского Военно-Окружного суда». Губернатор не заперечував і Лисиченка судили з усією суворістю воєнного часу.

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

З в'язниці Д. Лисиченка визволила Лютнева революція 1917-го. Влітку його було обрано членом Української Центральної Ради від Всеукраїнської Ради робітничих депутатів [6]. Д. Лисиченко повернувся до своєї книгарні «Слово», яка тривалий час стояла опечатаною. [2. Арк. 259–260]. Він заходився організовувати видавництво, яке мало б ту ж назву, що й книгарня, — «Слово». Спочатку воно випускало політичну літературу соціал-демократичного напрямку — книжки К. Лібкнехта, Ж.-Ж. Жореса. Але з утворенням у місті видавництва «Камінь» припинило видання політичної літератури і зосередилося переважно на випуску книжок для дітей та юнацтва. Всього у світ вийшло 23 книги — серед них «Дніпрові пороги» В. Білнова, «Збірник найкращих пісень» Т. Романченка, «Книжка-різдвянка» О. Пчілки, «Мандрівка до осередка землі» Ж. Верна, «Українське кобзарство» Д. Яворницького... [5, № 2, С. 65].

Наприкінці 1918 р. видавництво «Слово» розпочало друкувати «Словник української мови» професора Д. Яворницького, що містив слова, які не потрапили до фундаментального словника Б. Грінченка і був його цінним доповненням. Та цей проєкт, на жаль, не вдалося реалізувати. Вийшов друком лише перший том на літери «А–К», який сьогодні є бібліографічною рідкістю. У 1920 р. разом з виходом першого тому словника видавництво «Слово» мусило припинити існування і передати свій видавничий портфель новому видавництву, закладеному при Катеринославському Союзі споживчих товариств.

Залишившись без роботи, Д. Лисиченко виїхав з рідного міста до Києва. На цей час Дмитро Михайлович депо відійшов від політичної діяльності. Він завідував книгарнею Вукоопспілки (колишня книгарня «Київської старовини» з давніми національними традиціями) на Безаківській, 8. Книгарня була напроцьуд добре організована. — згадує 96-річний киянин Юрій П'ялик, який у 20-х рр. працював під керівництвом Дмитра Лисиченка і чимало розповів авторові цієї статті про цю непересічну особистість. У книгарні можна було знайти книжки українською мовою або про Україну, які видавалися де-буль у світі. На прилавку завжди лежала свіжа газета, що її видавав В. Винниченко в Парижі. Не дивина, що тут можна було побачити київських письменників поодинокі і групами. Звичайно, всі вони добре знали Дмитра Лисиченка» [7].

Отже, завдяки своїй роботі в Києві Д. Лисиченко був у центрі культурного життя 20-х років — того потужного духов-

ного піднесення, яке сьогодні, на жаль, має назву «Розстріляне відродження». Серед особистого внеску Дмитра Михайловича у розвиток української культури зазначимо переклад українською мовою світових класиків, зокрема, творів Ж. Верна, та Д. Лондона («Морський вовк», «Пошитий у дурні», «Багряна чума», «Віра в людину», «Мартин Іден»). Завдяки Д. Лисиченкові наука не втратила рукописи видатного етнографа, поета Івана Манжурі. Це він попрохав свого приятеля Т. Романченка викупити у катеринославського книгаря В. Алексеєва рукописи І. Манжурі та передати їх до ВУАН [8]. Д. Лисиченко був також ретельним бібліографом, одним із авторів київського часопису «Бібліологічні вісті». Склав для ВУАН докладний бібліографічний покажчик катеринославських видань. Д. Лисиченко є також автором розвідки «Короткий огляд української видавничої діяльності, преси та книготоргівлі на колишній Катеринославщині», вміщеної на сторінках «Бібліологічних вістей» (1930). У цьому ж часописі в 20-х роках видруковані його статті «Українська преса в Катеринославі», «Стан книжкової торгівлі» і «Рукописи Івана Манжурі». В часописі «Західна Україна» вміщені статті «Мова книжкових полищів» і «Каналська більшовицька драма». А часопис «Червоний шлях» вмістив його нарис «В Середній Азії» (1930).

Дружина Д. Лисиченка — Марія Олександрівна — також була цікавою постаттю в українському культурному житті 20–30-х років ХХ ст. У 1917-му її разом з чоловіком обрано від УСДРП до складу Української Центральної Ради [6]. З переїздом до Києва друкувалася в періодиці з оповіданнями та нарисами (журнали «Зоря», «Червоний шлях», «Глобус»), активно виступала як перекладачка з англійської. У 1927–1930 рр. побачили світ окремими виданнями в її перекладах твори Д. Лондона (близько десяти книжок), М. Ріда, Е. Войнич, Д. Конрада, Ш. Андерсона та інших авторів. Перекладені нею твори Ф. Купера і Шервуда друкувалися в часописах «Червоні квіти» і «Життя й революція».

Як свідчать архівні матеріали, Лисиченки до 1930 р. жили в Києві на Андріївському взвозі. Дмитро Михайлович завідував коморою Київської філії Книгоспілки. Заарештований органами ДПУ 17.11.1930 р. За постановою судової трійки при колегії ДПУ УСРР був 13.02.1931 р. на підставі статті 54-7 Карного кодексу УСРР засуджений до п'яти років виправно-трудових таборів [9]. Подальша доля Дмитра Михайловича невідома. Ось як висловився з приводу його арешту Ю. П'ядик:

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

«Вірогідно, що за тодішньою практикою йому додали строк, а може, й стратили. Він був звинувачений, здається, в розповсюдженні націоналістичної літератури. Думаю, що практично це було так. «Книгоспілка» була спадкоємцем видавництва «Дніпросоюз». Після нього в коморі залишилося багато плакатів, наскільки я пригадую кооперативного та сільськогосподарського змісту. У книжковій коморі, особливо восени, коли розсилалися підручники, пакувалося багато тюків. Щоб книжки не псувалися, їх загортали в ці плакати, а потім в роґожі. Певно, хтось з периферії написав до органів про це і колесо закрутилося...» [7]. Так це було чи ні — достеменно невідомо.

Реабілітували Дмитра Лисиченка лише 20.04.1989 р.

1. Жанدارмська картка на Лисиченка Дмитра Михайловича // ДАДО, № 242. Справа: УСДРП. (Там же і його фото).

2. ДАДО, Ф. 313. Оп. 2СЧ. Ол. зб. 3147.

3. «Дніпрові хвилі». — Катеринослав, 1911. — № 20–21.

4. Тищенко (Сірий) Юрій. Володимир Винниченко // Юрій Тищенко (Сірий). З моїх зустрічей. Спогади. — К., 1997. — С. 73.

5. Лисиченко Д. Короткий огляд української видавничої діяльності, преси та книготоргівлі на колишній Катеринославщині // «Бібліологічні вісті». — К., — 1930. — № 2, 3.

6. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник. — К., 1998. — С. 220.

7. Ручкописні спогади Юрія П'ялика про Дмитра Лисиченка від 20.03.1994 // Особистий архів М. Чабана.

8. Листи Д. Лисиченка до Трохима Романченка // Відділ рукописів Інституту літератури НАН України. — Ф. № 46. — Ол. зб. 686–714.

9. Слідча справа Д. Лисиченка // ЦДАГО України (Київ). — Ф. 263, Оп. 1, Спр. 62022. (Лист з ЦДАГО України до М. Чабана від 16.02.2000).

М. А. Біловус

С. І. БЕРЕЗНЯК ТА ЙОГО ДІЯЛЬНІСТЬ У 1917–1918 рр.

Постаті більшості активних учасників Української революції 1917–20 рр. все ще залишаються мало дослідженими. Показовим є той факт, що, упорядковуючи виданий в 1998 р. біогра-